

Μία οικογένεια μεταναστών εμπόρων στην Πέστη (19^{ος} αιώνας). Περιθώρια και προοπτικές για κοινωνική κινητικότητα.

Ο Raymond Williams στο «The Long Revolution» αναφέρει ότι «όταν στοχαζόμαστε για την κοινωνία, αφετηρία μας είναι συγκεκριμένοι άνθρωποι σε έναν συγκεκριμένο χώρο· ωστόσο», προσθέτει, «είναι πολύ ασυνήθιστο να διατηρηθεί αυτή η απλότητα». Η αναζήτηση των οικονομικών διαδικασιών στις οποίες εμπλέκονται ατομικές ή συλλογικές τονικότητες, καθώς και η διερεύνηση ιστορικά συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων μπορούν να εγγραφούν σε πεδία ανάλυσης όπου οι μεμονωμένες συμπεριφορές, δράσεις και νοοτροπίες ιστορικοποιούνται και κατανοούνται σε συνάρτηση προς τα ευρύτερα πολιτισμικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά συμφραζόμενα. Με αυτόν τον τρόπο, οι συγκεκριμένοι άνθρωποι προσεγγίζονται ως αναγνωρίσιμα κοινωνικά υποκείμενα.

Αυτό γίνεται ακόμα περισσότερο αντιληπτό, όταν ο ερευνητικός φακός εστιαστεί σε περιπτώσεις προσώπων με γνωρίσματα και ιδιαιτερότητες που συγκροτούν ένα διακριτό πεδίο μελέτης, μια διακριτή ιστοριογραφική κατηγορία. Για παράδειγμα, η εξέταση του μεταναστευτικού φαινομένου θέτει τον βασικό πρωταγωνιστή της, τον μετανάστη, στο προσκήνιο της ιστορικής αφήγησης, αναδεικνύοντας την υποκειμενική εμπειρία σε κεντρικό θεματικό μοχλό και άξονα γύρω από τον οποίον επιχειρείται να προβληθούν, μεταξύ άλλων, εκφάνσεις και μορφές της γεωγραφικής και κοινωνικής κινητικότητας.

Στην παρούσα ανακοίνωση που βασίζεται εν πολλοίς στην διδακτορική διατριβή μου¹, θα περιορισθούμε σε συγκεκριμένες πλευρές του μεταναστευτικού χρονικού μιας βλαχικής οικογένειας μεταναστών εμπόρων από το Μοναστήρι (ή Βιτόλια) της Δ. Μακεδονίας που ακούει στο όνομα Μάνου. Θα δοθεί κυρίως έμφαση στην επιχειρηματική δραστηριότητα μελών της και στις κοινωνικές συνδηλώσεις της οικονομικής τους πορείας, όπως αυτή διαγράφεται στην νέα κοινωνία υποδοχής, την Ουγγαρία. Ο χρονικός ορίζοντας στον οποίον αναφερόμαστε δεν είναι άλλος από τον 19^ο αιώνα, τον «αστικό», όπως έχει επικρατήσει να καλείται, αιώνα των μεγάλων ρήξεων και αλλαγών τόσο σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο όσο και στις

¹ Η παρούσα ανακοίνωση βασίζεται στην διδακτορική διατριβή μου με τίτλο «Όψεις του παροικιακού ελληνισμού. Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχείρηση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18^{ου} – 19^{ος} αιώνας).

παραγωγικές δομές και σχέσεις, όχι μόνον στην ουγγρική περιφερειακή ζώνη της αψβουργικής επικράτειας, αλλά και γενικότερα στην ηπειρωτική Ευρώπη.

Ως ερευνητικό εγχείρημα, η εξέταση της οικογενειακής ιστορίας απόδημων εμπόρων από τον οθωμανοκρατούμενο βαλκανικό χώρο σε οικονομικά κέντρα της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης δεν συνιστά αναμφισβήτητα κάτι ξεχωριστό και πρωτόγνωρο. Μονογραφίες και άρθρα γύρω από πορτρέτα εμπόρων που μετανάστευσαν και εγκαταστάθηκαν σε διαμετακομιστικούς σταθμούς και μητροπόλεις της γηραιάς ηπείρου υποδηλώνουν το εύρος της σχετικής βιβλιογραφικής παραγωγής, ενώ ταυτόχρονα απηχούν τις διαφορές που υπάρχουν όσον αφορά στις μεθοδολογικές αφετηρίες και τα εργαλεία ανάλυσης που κάθε φορά χρησιμοποιήθηκαν.

Η μικροϊστορική διερεύνηση μιας ακόμα παραδειγματικής περίπτωσης εμπορικής οικογένειας, όπως αυτής των Μάνου, δεν έρχεται σίγουρα να δώσει απαντήσεις σε καίρια ζητήματα που απασχόλησαν την ιστοριογραφία αναφορικά με τον «παροικιακό ελληνισμό». Πιθανόν να έρχεται να επιβεβαιώσει θέσεις σχετικές με τον ρόλο της διαβαλκανικής αστικής τάξης στην διείσδυση του εμπορικού της κεφαλαίου στην Κεντρική Ευρώπη, τον τρόπο οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας των παροίκων, καθώς και τον βαθμό αστικοποίησης και ένταξής τους στον κυρίαρχο εθνικό κορμό του κράτους που τους υποδέχθηκε. Πιστεύω, όμως, πως η σημασία της μελέτης αυτής έγκειται στην υπογράμμιση της ανάγκης να κατευθυνθεί η έρευνα στην αναζήτηση των διαγενεακών διαφορών κοινωνικοποίησης των παροίκων, των ποιοτικών αλλαγών που συντελούνται στην διεργασία αφομοίωσης των μεταναστευτικών υποκειμένων και των δυνατοτήτων κοινωνικής ανόδου, σε συνάρτηση βέβαια με τις δομικές, κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές και γιατί όχι τεχνολογικές εξελίξεις στα αστικά περιβάλλοντα όπου έδρασαν.

Το πλούσιο τεκμηριακό υλικό του οικογενειακού αρχείου που φιλοξενείται στο Δημοτικό Αρχείο της Βουδαπέστης μας εισήγαγε στην καθημερινότητα της οικογένειας, την καθημερινή δράση, κυρίως, δύο εμβληματικών μελών της, του ιδρυτή του ομώνυμου κλάδου, Δημήτριου, και του γιου του Στέφανου, εκπροσώπων αντίστοιχα πρώτης και δεύτερης γενιάς της μεταναστευτικής οικογένειας. Ο πρώτος μετακινήθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, πιθανόν μέσω οργανωμένων μεταναστευτικών δικτύων, από το Μοναστήρι της Μακεδονίας προς την Μοναρχία, συμμετέχοντας, αρχικά με έδρα την Βιέννη (1795-1803) και αργότερα την Πέστη (1803-1815), στο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της Αψβουργικής

Αυτοκρατορίας με την Υψηλή Πύλη. Το εμπόριο προϊόντων και χρήματος, αλλά και η οικονομική αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας του στην Πέστη του έδωσε την δυνατότητα να συσσωρεύσει κεφάλαιο, δημιουργώντας τις υλικές προϋποθέσεις για την πολιτισμική ενσωμάτωση των παιδιών του – Άννας, Σοφίας, Ιωάννη και Στέφανου – στην κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Ο δεύτερος «επιφορτίστηκε» με το σχέδιο της κοινωνικής ανόδου. Γεννημένος το 1812 στην Πέστη και κοινωνικοποιημένος σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον από εκείνο όπου γαλουχήθηκε ο πατέρας του, πριν έλθει δηλαδή σε επαφή με τις κεντροευρωπαϊκές αξίες και τρόπους ζωής, ο Στέφανος ενσωματώθηκε με γρήγορο ρυθμό στον κοινωνικό σώμα της πολυεθνικής αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας να παίξει ένα καθοριστικό ρόλο τόσο στην διεύρυνση της οικονομικής επιφάνειας της οικογένειας όσο και στην αναβάθμιση της θέσης της στην ιεραρχία της εγχώριας αστικής τάξης. Όπως θα δούμε στην συνέχεια, η επιχειρηματική του δραστηριότητα διέπεται στο σύνολό της από πολυπλοκότητα. Δεν εξαντλείται στο πεδίο του διαμετακομιστικού εμπορίου, αλλά διαχέεται σε τομείς και δράσεις, συνυφασμένες με τις δομικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν στην ουγγρική οικονομία, μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά τον αυτρο-ουγγρικό Συμβιβασμό (Ausgleich) στα 1867.

Για να κατανοηθούν, όμως, οι παράγοντες οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης των υποκειμένων, το πέρασμα από την μία κοινωνική κατάσταση στην άλλη, κρίνεται απαραίτητη η αναφορά αρχικά στο ιστορικό πλαίσιο της γεωγραφικής κινητικότητας και εν συνεχεία στους όρους που επέβαλαν νέες μορφές οργάνωσης και συμμετοχής του μετανάστη εμπόρου στην κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα της θετής του «πατρίδας». Ξεκινώντας από τον πρωταγωνιστή της μεταναστευτικής διαδικασίας, τον Δημήτριο Μάνο, αναζητούμε όχι μόνον τα ίχνη της προσωπικής του διαδρομής, αλλά και τους παράγοντες που τον ώθησαν να εγκαταλείψει τον τόπο προέλευσής του, τα Βιτόλια, όπως, αλλιώς, ονομάζεται το Μοναστήρι, ή που τον παρακίνησαν να μετακινηθεί προς τον τόπο εγκατάστασής του.

Ο κειμενικός λόγος της εξερχόμενης αλληλογραφίας του Δημήτριου Μάνου που καλύπτει την περίοδο 1802-1810, δίνει απαντήσεις, έστω και διαθλαστικά, όταν δηλαδή μετατρέπεται σε ένα είδος εκδίπλωσης βιωματικών εμπειριών. Συγκρουσιακές σχέσεις με συγγενικά πρόσωπα στην γενέτειρά του λόγω κληρονομικών διαφορών και η διάχυτη ανασφάλεια εξαιτίας της παρουσίας και της

έντονης δράσης του Αλή πασά στην ευρύτερη περιοχή του Μοναστηριού ενθάρρυναν τον Δημήτριο Μάνο να εγκαταλείψει την Μακεδονία και να μετακινηθεί προς τον βορρά. Στην πραγματικότητα, ακολούθησε την μεταναστευτική διαδρομή απόδημων από την Μακεδονία, την Ήπειρο και την Θεσσαλία που επέλεξαν στον 18^ο αιώνα τα εδάφη της Μοναρχίας ως λύση στρατηγικής επιβίωσης. Η επιλογή δεν ήταν βέβαια τυχαία. Ήδη με την συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718) και την εμπορική συνθήκη μεταξύ Βιέννης και Υψηλής Πύλης, η Αυτοκρατορία είχε αρχίσει να εισέρχεται δυναμικά στην τροχιά της οικονομικής ανάπτυξης, διεκδικώντας ενισχυμένη θέση στο εμπόριο με την Ανατολή. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε, μεταξύ άλλων, η αποδυνάμωση της βενετικής κυριαρχίας στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και η υποχώρηση του ρόλου της Ραγούζας ως διαμεσολαβητή του εμπορίου της Δύσης με περιοχές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο στις ενδογενείς και εξωγενείς αιτίες που προκάλεσαν την διείδυση του βαλκανικού στοιχείου στις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης. Θα περιοριστούμε απλά στην υπογράμμιση της πρωτοβουλίας της κυβέρνησης της Βιέννης να διαμορφώσει ευνοϊκούς όρους για την εγκατάσταση των οθωμανών υπηκόων στα εδάφη της (π.χ. φορολογικές απαλλαγές επί των εισαγωγών και των εξαγωγών, ελεύθερη ναυσιπλοΐα του Δούναβη κ. ά.), καθώς και της ανάγκης της αναπτυσσόμενης βαμβακουργίας της για εξασφάλιση πρώτης ύλης. Στην λήψη της πολιτικής απόφασης των Αψβούργων να δημιουργήσουν ένα προνομιακό καθεστώς για τους βαλκάνιους εμπόρους συνέτειναν αφενός η εξοικείωση των τελευταίων με τις μεθόδους και τις πρακτικές του χερσαίου εμπορίου και αφετέρου η συγκρότηση, εκ μέρους τους, εκτεταμένων εμπορικών διακλαδώσεων και η δυνατότητα πρόσβασής τους στις βαμβακοπαραγωγές περιοχές της Βαλκανικής (π.χ. Σέρρες) και στις εμποροπανηγύρεις της χερσονήσου προς διάθεση των κεντροευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων.

Επομένως, από την αναζήτηση των βαθύτερων αιτίων που κινητοποίησαν το μεταναστευτικό υποκείμενο, τον Δημήτριο Μάνο, και τον οδήγησαν να θέσει σε εφαρμογή το μεταναστευτικό του σχέδιο, δεν μπορεί να εξαιρεθούν και παράμετροι που συνδέονται με τις δομικές κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συντεταγμένες τόσο στις χώρες προέλευσης όσο και στις κοινωνίες υποδοχής. Στην προσπάθεια να αναδειχτούν σε όλη τους την έκταση τα περιθώρια κινήσεων του κοινωνικού υποκειμένου μέσα στο πλαίσιο που ρυθμίζεται από τις κοινωνικοοικονομικές δομές, θα ήταν μεθοδολογικό ατόπημα να αποσιωπηθούν οι ειδικές λειτουργίες του

ημινομαδικού ορεινού χώρου στην νοτιοδυτική Βαλκανική και οι οικογενειακές μορφές οργάνωσης της παραγωγής. Συνεπώς, η απόφαση του Δημήτριου Μάνου να μεταναστεύσει από την βλαχόφωνη κοινότητα του Μοναστηριού στην αψβουργική πρωτεύουσα δεν μπορεί να ερμηνεύεται μόνον με βάση τις όποιες «ορθολογικές» ατομικές προθέσεις και ενέργειες, αλλά θα πρέπει να προσεγγιστεί σε συνάρτηση προς τα δομικά χαρακτηριστικά των περιοχών καταγωγής και υποδοχής.

Πρώτο σταθμό του Δημήτριου Μάνου στην μεταναστευτική διαδικασία αποτελεί η Βιέννη, πρωτεύουσα της Μοναρχίας και έδρα του αυτοκράτορα (Haupt- und Residenzstadt). Η ενσωμάτωσή του, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, στην εκκλησιαστική κοινότητα των ορθόδοξων εμπόρων οθωμανικής υπηκοότητας (κοινότητα του Αγίου Γεωργίου) του εξασφάλισε το θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της εμπορικής του δράσης. Η επιλογή της πόλης ως βάσης οργάνωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του Δημήτριου Μάνου δεν ήταν αναντίρρητα τυχαία. Δεδομένης, μάλιστα, της σημασίας της ως εμπορικού και αποθηκευτικού κέντρου βαμβακιού και νημάτων για τον κεντροευρωπαϊκό χώρο, η Βιέννη είχε από πολύ νωρίς προσελκύσει το ενδιαφέρον οθωμανών υπηκόων, κυρίως ορθόδοξων και εβραίων, που συσπειρώνονταν στο βορειοδυτικό τμήμα του εσωτερικού πυρήνα (Innenstadt) της πόλης.

Στην περιοχή αυτή συναντάμε και το εμπορικό κατάστημα της ομόρρυθμης εταιρείας «Μάνος και Ζιόλης», που ιδρύθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1790. Μαζί με τον συνέταιρο και συντοπίτη του Κωνσταντίνο Ζιόλη, ο Δημήτριος Μάνος συμμετείχε στο διαμετακομιστικό εμπόριο της αυτοκρατορίας, εισάγοντας πρώτες ύλες, όπως βαμβάκι και δέρματα, και εξάγοντας αυστριακά βιομηχανικά προϊόντα, κυρίως υφάσματα, στην Χερσόνησο του Αίμου.

Οκτώ χρόνια αργότερα, το 1803, ο Δημήτριος Μάνος αποφασίζει να μεταφέρει την οικογένειά του, αλλά και την έδρα των εμπορικών του συναλλαγών στο ανατολικό τμήμα της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας. Επιλέγει την Ουγγαρία, μια επαρχία που, μαζί με την Τρανσυλβανία και το Βανάτο του Τέμεσβαρ, παρέμεναν εκτός της τελωνειακής ενοποίησης, στο πλαίσιο της δασμολογικής πολιτικής που είχε θεσπιστεί αρχικά το 1775 από την αυτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία και αργότερα το 1784 από τον Ιωσήφ Β΄. Ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα με το τελωνειακό διάταγμα του 1754 που όριζε ότι τα αυστριακά και τα βοημικά προϊόντα κατά την εισαγωγή τους στην ουγγρική επαρχία θα επιβαρύνονταν με μικρό δασμό, ενώ οι ουγγρικές εξαγωγές στην υπόλοιπη αυτοκρατορία θα υπόκειντο σε υψηλούς

τελωνειακούς φόρους, προδιαγράφηκε η μειονεκτική θέση της Ουγγαρίας στην αψβουργική οικονομία. Αποκλεισμένη από την πορεία προς την εκβιομηχάνιση, τουλάχιστον για έναν αιώνα, η ουγγρική οικονομία παρέμεινε καθηλωμένη, μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στον πρωτογενή τομέα, και λειτουργούσε ως εσωτερική αποικία του αψβουργικού κράτους. Ως πηγή σταθερής μεταφοράς πόρων η Ουγγαρία αναδεικνύεται σε κύριο παραγωγό πρώτων υλών για τις δυτικές κληρονομικές χώρες, όπως Βοημία, Γαλικία, Μοραβία και Κάτω Αυστρία, αλλά και σε χώρο μεγάλης εσωτερικής αγοράς των βιομηχανικών προϊόντων τους.

Συνεπώς, άμεσα εξαρτημένες από την εξελικτική πορεία της ουγγρικής οικονομίας στο πλαίσιο της Μοναρχίας ήταν και οι προοπτικές που διανοίγονταν για τον Δημήτριο Μάνο στο πεδίο των επαγγελματικών του δραστηριοτήτων. Με την εγκατάστασή του, το 1803, στην Πέστη ανοίγει μια νέα σελίδα στην ιστορία της οικογένειας. Η μετοικεσία της εκεί συνέπεσε χρονικά με την φάση της οικονομικής άνθησης της τοπικής κοινωνίας, την αναβάθμιση του διοικητικού, πολιτικού και πνευματικού ρόλου της Πέστης στην Ουγγαρία και την διαμόρφωση και άσκηση του χονδρεμπορίου στην πόλη. Η αλλαγή που συντελέστηκε, ένα χρόνο πριν (1802) στην νομική θέση του Δημήτριου Μάνου λόγω της πολιτογράφησης του σε ούγγρο υπήκοο και της απόκτησης του δικαιώματος του πολίτη της Πέστης προοιωνίζεται τον δρόμο προς την γρήγορη, οικονομική και κοινωνική ένταξη των Μάνου στο νέο πολιτισμικό της περιβάλλον. Επιπλέον, η ένταξη του γενάρχη στην «ελληνική και μακεδονοβλαχική κοινότητα της Πέστης» παρείχε τις θεσμικές εγγυήσεις τόσο για κοινωνική αλληλεγγύη και κοινωνικότητα όσο για την διεύρυνση των επαγγελματικών του σχέσεων και την ανανέωση των οικονομικών του συνεργασιών.

Από το 1803 έως το 1814, ο Δημήτριος Μάνος οργάνωσε την εμπορική και χρηματοπιστωτική του δράση στην βάση ατομικής επιχείρησης. Ως σπεδιδόρος, ανέλαβε την εκτέλεση εργασιών που άπτονταν του χονδρικού εμπορίου, όπως ήταν η διακίνηση δερμάτων ζώων, βαμβακερών νημάτων, βαμβακιού και μαλλιού στις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης και προώθηση υφασμάτων στα βαλκανικά καταναλωτικά κέντρα. Κατ' εντολήν τρίτου, ως εμπορικός αντιπρόσωπος, αγόραζε και πωλούσε προϊόντα αντί προμήθειας, που ανερχόταν συνήθως στο 2% επί της αξίας των εμπορευόμενων αγαθών· δεν έλειπαν, ωστόσο, και οι περιπτώσεις, όπου ως παραγγελιοδότης – έμπορος ασκούσε για λογαριασμό του εμπόριο μεγάλων αποστάσεων.

Μέσα από τα *coria letterre* του Δημήτριου Μάνου αναδεικνύεται το εύρος και η λειτουργία του χερσαίου εμπορικού του δικτύου. Οι διασυνδέσεις περιλάμβαναν την γεωγραφική έκταση από την Βορειοδυτική και Ανατολική Μακεδονία έως την Κεντρική Ευρώπη, από την Κωνσταντινούπολη έως την Πέστη και την Βιέννη, από τις βαλκανικές εμποροπανηγύρεις έως τις αγορές της αυβουργικής επικράτειας (Σχεδιάγραμμα I).

Τα οποιαδήποτε δομικής φύσεως προβλήματα που συνδέονταν με θέματα «αντιπροσώπευσης» στα κομβικά γεωγραφικά σημεία του εμπορικού του δικτύου επιχείρησε να υπερκεράσει ο Δημήτριος Μάνος μέσα από την διαμόρφωση ενός «μη ανώνυμου πλαισίου οργάνωσης». Πρόσωπα που συνεργάστηκαν στενά με τον Δημήτριο Μάνο ανήκαν, ως επί το πλείστον, στην ίδια εθνοπολιτισμική ομάδα. Βλάχοι από τον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας, με έδρα της εμπορικής τους επιχείρησης την Βιέννη και την Πέστη ή εγκατεστημένοι στα παραγωγικά κέντρα της Βαλκανικής ή σε σημαντικούς συγκοινωνιακούς κόμβους, όπως το Βελιγράδι, το Σεμλίνο, η Όρσοβα και το Γγϋότ (γερμ. Raab), συμμετείχαν ενεργά στο διαμετακομιστικό εμπόριο, είτε ως εμπορικοί αντιπρόσωποι είτε ως χονδρέμποροι – παραγγελιοδότες ή μεταφορείς και αποστολείς διακινούμενων προϊόντων από και προς την Μοναρχία.

Η πρακτική της χερσαίας διακίνησης επιλέγεται, προκειμένου τα εμπορεύματα να φθάσουν στον τελικό προορισμό τους. Αγωγιάτες, υπεύθυνοι για τον ασφαλή τρόπο μεταφοράς και εξοικειωμένοι με τον δρόμο των μεγάλων αποστάσεων, αναλάμβαναν να μεταφέρουν τα προϊόντα μέχρι τον καθορισμένο συνοριακό σταθμό, ακολουθώντας συνήθως το εξής δρομολόγιο 1. Σέρρες – Νίσσα – Βελιγράδι – Σεμλίνο – Νεόφυτο – Πέστη – Βιέννη και 2. Σέρρες – Βιδίни – Όρσοβα – Τέμεσβαρ – Πέστη και Βιέννη. Στην περίπτωση που οργανωνόταν μεταφορά βιομηχανικών προϊόντων από την Βιέννη προς τις αγορές που βρίσκονταν στην απέναντι πλευρά του Σάβου και του Δούναβη, η διαδρομή που επιλεγόταν ήταν Βιέννη – Πέστη – Όρσοβα – Βιδίни· από εκεί, τα προϊόντα τροφοδοτούνταν στα πανηγύρια των Βαλκανίων, που επισκέπτονταν εμπορικοί αντιπρόσωποι του Δημήτριου Μάνου ή στέλνονταν σε εμπορικά κέντρα, όπου ήσαν εγκατεστημένοι εμπορικοί οίκοι, οι οποίοι τα διέθεταν στις αγορές.

Για την προώθηση των προϊόντων στον τελικό προορισμό τους, ο Δημήτριος Μάνος αξιοποιούσε κυρίως το υπάρχον οδικό δίκτυο και δευτερευόντως τα πλωτά τμήματα του Δούναβη. Συγκεκριμένα, την μισή απόσταση από την Πέστη έως την

Βιέννη την κάλυπτε συνήθως με πλοία, που ξεκινούσαν από την ουγγρική μητρόπολη και έφθαναν στο Győr, όπου ξεφορτώνονταν τα φορτία και στην συνέχεια αμάξια τα μετέφεραν μέχρι την αυβουργική πρωτεύουσα. Τα ταξίδια στον Δούναβη, ως το 1861, δεν εθεωρούντο άνετα, αφού έπρεπε να αλλάζει κανείς συχνά πλοίο εξαιτίας των σκοπέλων και των αβαθών του ποταμού.

Ο κύριος όγκος των εμπορικών του συναλλαγών προσανατολιζόταν στις εισαγωγές πρώτων υλών από τον χώρο κυρίως της Μακεδονίας προς τις δύο κεντροευρωπαϊκές μητροπόλεις, την Βιέννη και την Πέστη. Τα κύρια εισαγόμενα προϊόντα ήταν 1. δέρματα από την περιοχή της Βουλγαρίας, όπως Ιακόβα, Βελεσά, Σόφια, Κάρλοβο, Πρισρένη, Σάμοκοφ, Περιστερά και Παζαρτζίκ 2. βαμβακερά νήματα Σερρών 3. βαμβάκι Σερρών και 4. μακεδονικό μαλλί. Υφάσματα Μοραβίας και Λειψίας ή υφάσματα παραγόμενα σε πόλεις της Βοημίας, της Σλοβακίας και της Γαλικίας εξάγονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και συγκεκριμένα σε βαλκανικά πανηγύρια, όπως της Νίσσας, του Περλεπέ, της Στρούγκας, της Πρίστινας και του Μαυρονόρους.

Λιγότερες παραγγελίες δεχόταν ο Δημήτριος Μάνος από εμπόρους της Βιέννης για προϊόντα που προέρχονταν από αγορές της Ουγγαρίας, όπως μέλι, αλεύρι και κρασί από το Miskolc. Τυρί, ψάρι, χαβιάρι, σάλια και ρολόγια εισάγονταν, μέσω Σεμλίνου ή Όρσοβας, στην ουγγρική ενδοχώρα. Από την Πέστη, όπου έφθαναν, αναλάμβανε να τα προωθήσει στην Βιέννη, στους παραγγελιοδότες του. Στα εισαγόμενα προστίθενται επίσης οι αλογότριχες που χρησίμευαν για γέμισμα στρωμάτων και σκαμνιών, πιστόλια, φέσια και γουναρικά.

Η επιχειρηματική του δραστηριότητα, όμως, δεν σταματά εδώ. Όπως πολλοί βαλκάνιοι έμποροι στις χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, έτσι και ο Δημήτριος Μάνος χρησιμοποιούσε τις συναλλαγματικές (Wechselbriefe) όχι μόνον για την χρηματοδότηση του εμπορίου των προϊόντων του στις αγορές των πόλεων και στα μεγάλα εμπορικά πανηγύρια. Η χρήση τους επεκτεινόταν και στον τομέα των αμιγώς τραπεζικών συναλλαγών. Η μεταφορά των συναλλαγματικών από την μια αγορά, όπου η αξία τους ήταν χαμηλή, προς άλλη, όπου ήταν υψηλή, του επέτρεπε να αποκτά κέρδος μέσα από την κάρπωση της διαφοράς στην συναλλαγματική ισοτιμία. Στις τραπεζικές εργασίες του συμπεριλαμβανόταν και η μεταπώληση συναλλαγματικών. Μέσω της διαδικασίας της προεξόφλησης εξασφάλιζε απόδοση από τον τόκο των χρημάτων για το διάστημα που εναπόμενε μέχρι την λήξη της καθορισμένης προθεσμίας.

Έναν τύπο συναλλαγματικής που χρησιμοποιούσε ευρέως ο Δημήτριος Μάνος ήταν η «πανηγυρική καμπιάλη». Η ονομασία της οφείλεται στο γεγονός ότι εκδιδόταν στα εμπορικά πανηγύρια. Όταν δηλαδή κάποιος πραγματευτής αδυνατούσε να πληρώσει με μετρητά το εμπόρευμα που είχε αγοράσει σε εμπορικό πανηγύρι, π.χ. της Πέστης ή του Debrecen, δανειζόταν το αναγκαίο χρηματικό ποσό από κάποιον γνωστό του έμπορο-τραπεζίτη, παραχωρώντας του συναλλαγματική με την υπόσχεση να την εξοφλήσει στην καθορισμένη ημερομηνία που συνέπιπτε με την περίοδο κατά την οποία λάμβανε χώρα το επόμενο παζάρι. Ο Δημήτριος Μάνος αναλάμβανε να παίζει τον ρόλο του πιστωτή, προχωρώντας στην προεξόφλησή της.

Παράλληλα με το εμπόριο προϊόντων και συναλλαγματικών, ο Δημήτριος Μάνος ασκούσε έντονη πιστωτική δράση, χορηγώντας έντοκα και άτοκα δάνεια, υπό μορφή ομολογιών (Obligationen), προς έναν κύκλο πελατών που προέρχονταν κυρίως από τον εμπορικό κόσμο της Πέστης και της Βιέννης. Οι δανειοδοτικές και δανειοληπτικές δραστηριότητες μεταξύ των εμπόρων αποτελούσαν συνήθη πρακτική στην χρηματαγορά της Βιέννης και της Πέστης. Για τους πιστωτές το κέρδος συνίστατο στην ετήσια απόδοση κεφαλαίου, ενώ για τους δανειολήπτες εξασφαλιζόνταν οι απαραίτητοι χρηματικοί πόροι, προκειμένου να αγοράσουν εμπορεύματα ή να καλύψουν τις τρέχουσες ανάγκες της εμπορικής τους επιχείρησης.

Η ομολογία ήταν ένα αξιόγραφο που εκδιδόταν από τον έμπορο – χρεώστη και περιείχε υπόσχεση παροχής του πιστωμένου χρηματικού κεφαλαίου. Με αυτού του είδους τον δανεισμό εξασφαλιζόταν ετήσια απόδοση από 6 έως 12% του δανειζόμενου κεφαλαίου. Σε περίπτωση ανατοκισμού - πρακτική που φαίνεται πως δεν υιοθετούσε συχνά ο Δημήτριος Μάνος - σημειωνόταν σταδιακή αύξηση της απόδοσης από την μια περίοδο ενσωμάτωσης του τόκου στο κεφάλαιο στην άλλη.

Στα δάνεια που χορηγούσε ο Δημήτριος Μάνος περιλαμβάνονταν και εκείνα όπου δεν αναγραφόταν η ημερομηνία αποπληρωμής του δανειζόμενου κεφαλαίου. Πρόκειται δηλαδή για ομολογίες με ανοικτή την ημερομηνία εξόφλησης και με σταθερό επιτόκιο 12%. Σχέσεις που είχαν δοκιμαστεί σε βάθος χρόνου επέτρεπαν προφανώς διευκολύνσεις και ευνοϊκούς όρους στην χορήγηση δανείων Ένας άλλος τύπος δανείου ήταν η άτοκη ομολογία που αποτελούσε το προσφορότερο μέσο συναλλαγής για τον έμπορο που δεν διέθετε μετρητά για την αγορά εμπορεύματος. Στην ομολογία σημειωνόταν το πιστωμένο ποσό που αντιστοιχούσε στην αξία των αγαθών, ενώ μέχρι την καταληκτική προθεσμία της εξόφλησης δεν προβλεπόταν

καμία έντοκη επιβάρυνση. Αν, όμως, καθυστερούσε η πληρωμή και είχε παρέλθει η προθεσμία, τότε το επιτόκιο ανερχόταν στα 10 ή 12 %.

Τέλος, εκτός από τις συναλλαγματικές και τις ομολογίες, ο Δημήτριος Μάνος χρησιμοποιούσε στις συναλλαγές του χρυσά και αργυρά νομίσματα, ευρωπαϊκά και οθωμανικά, εισάγοντας ποσότητες χρήματος στην οθωμανική και την αψβουργική επικράτεια. Από τα ευρωπαϊκά νομίσματα, τα πιο «δημοφιλή» που κυκλοφορούσαν και στις δύο πλευρές των συνόρων ήταν το βενετικό, το βασιλικό και ολλανδικό φλωρί.

Μέσα από την πιστωτική και εμπορική του δράση, αλλά και την εκμίσθωση χώρων της ακίνητης περιουσίας του στην Πέστη, για την οποία θα γίνει λόγος στην συνέχεια, ο ιδρυτής της οικογένειας κατόρθωσε να παραγάγει το κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο, ικανό να αποτελέσει την μαγιά για τις μετέπειτα επενδύσεις του δευτερότοκου γιου του, Στέφανου, συνεχιστή της εμπορικής παράδοσης της οικογένειας. Σε ηλικία είκοσι εννέα χρόνων, ο Στέφανος έλαβε το εμπορικό βάπτισμα μέσα από την συμμετοχή του ως εταίρου στην ομόρρυθμη εταιρεία «Μάντζος και Μάνος», με έδρα την Πέστη και κύριο αντικείμενο την αποκλειστική ανάληψη και εκτέλεση παραγγελιών. Η εταιρεία ιδρύθηκε το 1841, ενώ ένα χρόνο αργότερα, το 1842, ο Στέφανος έγινε μέλος του *Großhandlungsgremium* της Πέστης. Ο ακριβής χρόνος διάλυσης της εταιρείας δεν μας είναι γνωστός. Μέχρι το 1866 ο εμπορικός οίκος εξακολουθούσε να λειτουργεί και συγκαταλεγόταν ανάμεσα στις 10 εταιρικές επιχειρήσεις Ελλήνων της συγγραφικής μητρόπολης.

Η συνεργασία του Στέφανου με τον κατά τριάντα χρόνια μεγαλύτερό του Γεώργιο Μάντζο – επίσης μακεδονοβλαχικής καταγωγής – κινήθηκε στο πλαίσιο της μακρόχρονης φιλικής και επαγγελματικής σχέσης που είχε αναπτυχθεί στο παρελθόν ανάμεσα στον πατέρα του, Δημήτριο, και τον Μάντζο. Μάλιστα, μετά τον θάνατο του Δημήτριου Μάνου (1815), ο Μάντζος ασκούσε καθήκοντα διαχειριστή της περιουσίας και επιτρόπου των ανήλικων τέκνων του (Σοφίας, Ιωάννη και Στέφανου), όπως άλλωστε όριζε η διαθήκη του θανόντος. Με τις ιδιότητές του αυτές πετύχαινε να χρηματοδοτεί τα επενδυτικά του σχέδια με πόρους από το ταμείο της οικογένειας. Για παράδειγμα, στην επιχείρηση «Μάντζος και Μοσίκος» επενδύθηκαν ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της, το 1827, υπό μορφή δανείου και με επιτόκιο 6%, 3.250 φιορίνια που προέρχονταν από το ατομικό κεφάλαιο του τότε ανήλικου Στέφανου Μάνου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η παραπάνω εταιρεία αποτελούσε το τελευταίο εταιρικό εγχείρημα του Γεώργιου Μάντζου, πριν δηλαδή καταλήξει στην συνεργασία του με

τον Στέφανο. Τα δύο προηγούμενα εταιρικά σχήματα στα οποία συμμετείχε ως εταίρος έφεραν τις επωνυμίες «Σίμος και Μάντζος» (1809) και «Μάντζος και Φαρδής» (1810).

Κατά την σύσταση της εταιρείας «Μάντζος και Μάνος», το 1841, το εταιρικό κεφάλαιο ανερχόταν σε μετρητά στα 55.037 φιορίνια. Η κεφαλαιακή συμμετοχή του Γεώργιου Μάντζου συμποσούνταν στα 51.286 φιορίνια και του Στέφανου Μάνου στα 3.751 φιορίνια. Η διαφορά που παρουσιάζεται ανάμεσα στις δύο αυτές εταιρικές μερίδες καταδεικνύει τον βαθμό συμμετοχής τους στην κάλυψη του εταιρικού κεφαλαίου, ενώ υπονοεί τον διακριτό ρόλο των κατόχων τους στις εργασίες της εταιρείας. Συγκεκριμένα, ο Στέφανος Μάνος που εισέφερε μόνον το 6,81% του συνολικού επενδυμένου κεφαλαίου της επιχείρησης φαίνεται πως επωμίσθηκε το βάρος της προσωπικής εργασίας. Αντιθέτως, από τον Γεώργιο Μάντζο καταβλήθηκε το μεγαλύτερο μέρος του εταιρικού κεφαλαίου, το οποίο αναλογούσε σε κεφαλαιακούς πόρους 13,61 φορές περισσότερους από εκείνους που κατέθεσε ως εταιρικό μερίδιο ο συνέταιρός του.

Η διαφορά, όμως, αυτή στην κεφαλαιακή συμμετοχή στο εταιρικό κεφάλαιο μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί, αν βασιστούμε μόνον στην ηλικιακή απόσταση που χώριζε τους δύο εταίρους ή στην φύση των αρμοδιοτήτων τους μέσα στην εταιρεία; Μήπως μπορεί να συνδεθεί με την περίοδο της επιτροπείας κατά την οποία ο Γεώργιος Μάντζος, ως διαχειριστής της περιουσίας της οικογένειας Μάνου, επένδυε κεφάλαια του Στέφανου Μάνου σε εταιρείες στις οποίες ο ίδιος συμμετείχε; Δυστυχώς, ο μη εντοπισμός του εταιρικού καταστατικού μόνον υποθέσεις μας επιτρέπει να κάνουμε, πάντοτε όμως με βάση τα δεδομένα που προκύπτουν από τους ισολογισμούς της περιόδου 1841-1853.

Για οικονομία χρόνου δεν θα επιμείνουμε περισσότερο στα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ετήσιων ισολογισμών της «Μάντζος και Μάνος». Θα σταθούμε απλά σε δύο κεντρικές παραμέτρους της ανάλυσής μας. Η πρώτη αφορά στην συμμετοχή του Στέφανου Μάνου στο εταιρικό κεφάλαιο· από το 1849, η συμμετοχή του στο εταιρικό κεφάλαιο της επιχείρησης αυξήθηκε με την εισφορά ενός ακινήτου συνολικής αξίας κτήσης 30.100 φιορινιών, γεγονός που διεύρυνε τις μελλοντικές του αποδόσεις. Στο ενεργητικό, δηλαδή, των ισολογισμών των ετών 1849-1853, ως μοναδικό πάγιο περιουσιακό στοιχείο της εταιρείας εμφανίζεται το ακίνητο του Στέφανου Μάνου.

Η δεύτερη παράμετρος συναρτάται προς την κερδοφορία της εταιρείας και τις διακυμάνσεις που συντελέστηκαν στο διάστημα των δώδεκα αυτών χρόνων. Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας της «Μάντζος και Μάνος», τα κέρδη της ανέρχονταν στα 8.058 φιορίνια.. Την ίδια χρονιά ο κύκλος εργασιών της εκτιμήθηκε στα 221.251 φιορίνια. Συνεπώς, το 1841, το ποσοστό κέρδους επί του τζίρου ήταν 3,61 %, ενώ η απόδοση κεφαλαίου άγγιξε το 14,64 %. Στα επόμενα χρόνια παρατηρείται σημαντική αυξομείωση των εταιρικών κερδών. Αν εξαιρέσουμε το 1842, οπότε τα κέρδη δεν έπεσαν κάτω από τα επίπεδα των 6.566 φιορινιών, από τον επόμενο χρόνο έως το 1846 καταγράφηκε σταθερή άνοδος, με ελαφρές αποκλίσεις. Από το 1847, όμως, σημειώθηκε σταθερή πτωτική πορεία. Η εξερχόμενη εμπορική αλληλογραφία της περιόδου 1847-1849 μας αποκαλύπτει το μέγεθος της οικονομικής δυσπραγίας και των συνεπειών των πολιτικών αναστατώσεων που βίωσε τόσο η Ουγγαρία όσο και ευρωπαϊκές περιοχές. Ο κακός χειμώνας των ετών 1846-47 στην Ευρώπη, ως απόρροια της καταστροφής της παραγωγής του σιταριού και της συνακόλουθης αύξησης της τιμής του προϊόντος, και ο επαναστατικός αναβρασμός της περιόδου 1848-49 στην Αψβουργική Αυτοκρατορία και δη στην ουγγρική επαρχία, επηρέασαν αρνητικά την μικροοικονομική πορεία της εταιρείας.

Στο σημείο αυτό θα επιχειρηθεί να γίνει ευσύνοπτη αναφορά στο αντικείμενο της επιχείρησης και το εύρος του εμπορικού δικτύου, με βάση το πληροφοριακό υλικό που αντλήθηκε από την εξερχόμενη εμπορική αλληλογραφία της περιόδου 1847-1852 και τα εξοδολόγια που καλύπτουν την περίοδο 1855-1860. Το κύριο αντικείμενο της *Commissionsgesellschaft* «Μάντζος και Μάνος» συνίστατο στην αποκλειστική ανάληψη και εκτέλεση παραγγελιών, αντί μιας προμήθειας, που ανερχόταν συνήθως στο 2% επί της αξίας των εμπορευμάτων. Σε περιόδους, όμως, οικονομικής κρίσης και μεγάλης ακρίβειας, η αύξηση της προμήθειας αποτελούσε πάγια τακτική της εταιρείας.

Σε αντίθεση με την εμπορική επιχείρηση του Δημήτριου Μάνου, που, εκτός από την διακίνηση δέρματος, μαλλιού και νήματος, συμμετείχε ενεργά, είτε ως εταίρος είτε ως ατομικός επιχειρηματίας, στην εισαγωγή βαμβακιού από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ουγγαρία, ο εμπορικός οίκος «Μάντζος και Μάνος» ήταν κυρίως εξειδικευμένος στο εμπόριο δερμάτων, ενώ σπάνια δεχόταν παραγγελίες για βαμβάκι. Παράλληλα, εκτελούσε περιστασιακά παραγγελίες και για άλλα αγαθά, ποικίλης φύσης, σε μικρότερες, όμως, ποσότητες. Από τα προϊόντα για τα οποία δεχόταν παραγγελίες αναφέρουμε ενδεικτικά:

Εισαγόμενα προϊόντα: αποικιακά αγαθά (καφές, ζάχαρη), αμμωνιακό άλας, κασσίτερο και τενεκέδες από την Αγγλία, αγγλικά υφάσματα από το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ, μετάξι από την Βλαχία, μαλλί από την Βλαχία και την Σερβία, λιπαρές ουσίες, χρήσιμες στην ιατρική (π.χ. αλείμματα και λίγδα από Σερβία και Βλαχία), αλογότριχες και γιδότριχες από Βλαχία, ελαφοκέρατα και γουναρικά από την περιοχή των Βαλκανίων, βελανίδια, βυρσόφυλλα και βυρσόριζα για τις ανάγκες της βυρσοδεψίας, χάλκανθος, στύψη, βδέλλιο ροδέλαιο και κραμβέλαιο, αναγκαία για τον τομέα της βαφικής, της φαρμακοποιίας και της αρωματοποιίας, ποσότητες καπνού κ. ά.

Εξαγόμενα προϊόντα: υφάσματα και υφασμάτινα είδη π.χ. φέσια και μουσαμάδες, εξαρτήματα και διακοσμητικά ενδυμάτων (γαϊτάνια και ζωνάρια) μεταξωτά και μάλλινα νήματα, κατασκευαστικά και μεταλλευτικά προϊόντα ως υλικά οικοδομής (γυαλιά, κασσίτερος, σύρμα, ξυλόκολλα, γύψος), ψήγματα χαλκού από ορυχεία της Μοναρχίας (από το Neusohl στην Βοημία και το Schmölnitz στην βόρεια Ουγγαρία), ποσότητες μεταλλικού νερού, αλάτι από τις αλυκές της Τρανσυλβανίας (π.χ. Solymos) κεφαλαιουχικά αγαθά (π.χ. άροτρο, μηχανές κοσκινίσματος δημητριακών καρπών), άμαξες, ιπποσκευές, χάμουρα και οπισθολούρια.

Εδώδιμα προϊόντα εισαγωγής και εξαγωγής: ρύζι, σιτάρι, βρύζα, πιπέρι, μέλι, χαβιάρι, δαμάσκηνα, λουκούμια, κρασί και εντόσθια σφαγιασμένων ζώων.

Τα δέρματα αποτελούσαν το κύριο προϊόν που αναλάμβανε η εταιρεία να πωλεί στο πλαίσιο των εμπορικών της παραγγελιών. Η «Μάντζος και Μάνος» διοχέτευε στις αγορές της Πέστης και του Debrecen ή προωθούσε στην Βιέννη και την Λειψία, για λογαριασμό των παραγγελιοδοτών της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατεργασμένα δέρματα (σαχτιάνια , μισίνια, χουσμέτια και ασμάνια), καθώς και ημικατεργασμένα ή ακατέργαστα, όπως αρνιάκα ή ψωφάκια, αρνοδέρματα, βοϊδοδέρματα και κατσικοδέρματα. Μικρότερες ποσότητες δερμάτων από αγρίμια, όπως λαγούς, κουνάβια, αγριόγατες, κουνάβια και ζαρδαβάδες αναλάμβανε η εταιρεία να προωθήσει στις κεντροευρωπαϊκές αγορές.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, διάφορα βιοτεχνικά κέντρα είχαν προσελκύσει την προσοχή ξένων συμφερόντων. Η παρουσία ενός σημαντικού αριθμού βυρσοδεψείων σε αστικούς οικισμούς των Βαλκανίων και η παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων «εργασμένων» δερμάτων μαρτυρούσαν την οικονομική θέση του προϊόντος στο εγχώριο και εξαγωγικό εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ποικιλίες και οι περιοχές από τις οποίες αγόραζαν οι χονδρέμποροι τα δέρματά τους παρουσίαζαν

εναλλαγή: δέρματα Περιστεράς, Πρισρένης, Βελεσών, Τσιρπάν, Τετόβου, Γιαμπούλης και Γκουρμουτζίνας (Κομοτηνής), διαφόρων χρωμάτων (κίτρινα, άσπρα, κόκκινα, μαύρα), προμήθευε η εταιρεία την ουγγρική και όχι μόνον αγορά, αφού πρώτα είχε φροντίσει να χαρτογραφήσει τις ανάγκες της και πληροφορηθεί για τις διακυμάνσεις των τιμών τους. Το μεγαλύτερο μέρος των εισαγόμενων δερμάτων απορροφούνταν, κυρίως, στις αγορές της Πέστης και του Debrecen, και, σπανιότερα, της Βιέννης. Η Λειψία αποτελούσε έναν άλλο τόπο προορισμού του προϊόντος.

Το σύστημα των εμπορικών παραγγελιών που οργάνωσε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η «Μάντζος και Μάνος» λειτούργησε στο πλαίσιο ενός εκτενούς γεωγραφικού δικτύου, το οποίο απλωνόταν από το Λονδίνο έως την Κωνσταντινούπολη, από την Σύρο έως την Λειψία και από την Βιέννη έως το Γαλάτσι, την Βραΐλα και το Γιούργιεβο. Σε αντίθεση δηλαδή με το εμπορικό χερσαίο δίκτυο του Δημήτριου Μάνου, που περιοριζόταν στην Αψβουργική Αυτοκρατορία και τις κεντρικές και δυτικοευρωπαϊκές, κυρίως, επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σαράντα χρόνια μετά, συγκροτήθηκε ένα χερσαίο και θαλάσσιο δίκτυο που περιλάμβανε πόλεις και λιμάνια της Ευρώπης και της μεσογειακής λεκάνης.

Στο Σχεδιάγραμμα II μπορεί κανείς να διαπιστώσει την εμβέλεια της γεωγραφικής δικτύωσης των σχέσεων της εταιρείας με τους πελάτες και τους εμπορικούς της πράκτορες. Τελειώνοντας, θα λέγαμε πως οι διασυνδέσεις της εταιρείας με εμπορικούς οίκους που δεν ανήκαν αποκλειστικά σε συγκεκριμένες εθνοτοπικές ομάδες και δεν συγκεντρώνονταν σε έναν στενό γεωγραφικό χώρο, όπως είδαμε στην περίπτωση του εμπορικού δικτύου του Δημήτριου Μάνου, καταδεικνύουν το εύρος των επιχειρηματικών δυνατοτήτων και τον βαθμό ευελιξίας του εταιρικού σχήματος. Μακριά από την λογική της εθνοτικής και τοπικής συσπείρωσης στην επιχειρηματική βάση, η «Μάντζος και Μάνος» επιχείρησε να εισέλθει στο διαμετακομιστικό εμπόριο, διεισδύοντας στις διεθνείς αγορές και συνάπτοντας συνεργασίες με εμπορικούς οίκους από διάφορες «επιχειρηματικές κουλτούρες»: με εκπροσώπους του χιώτικου δικτύου στο Λονδίνο («Σπάρταλη και Λασκαρίδη», «Ιωνίδα και συντροφία»), με εμπόρους της ελληνικής παροικίας της Τεργέστης (Νικόλαο Μοροζίνη και «Βαρδάκα και Γιαλούση»), με σπεδιτόρους στην Σύρο («Λαδόπουλο και συντροφία»), με έναν κύκλο δερματέμπορων στον βαλκανικό και δυτικοευρωπαϊκό χώρο (τους Αδελφούς Ζένη στην Κέρκυρα, «Δ. Σιαγκούνα και συντροφία» στην Φιλιππούπολη, «Ζιόλη και Νήττα» στην Βιτόλια, Κ. Ανθούλα και «Ν. Τύρπα και συντροφία» στο Βελιγράδι, Κωνσταντίνο Παππά στην Λειψία κ. ά.).

Η επαγγελματική ένταξη και οικονομική σταθεροποίηση της οικογένειας Μάνου στο κεντροευρωπαϊκό περιβάλλον αντανακλάται, ως έναν βαθμό, στην ενεργή και έντονη επιχειρηματική δράση των βασικών εκπροσώπων της στο πεδίο του εμπορίου. Δεν αρκεί, όμως, μόνον η συγκριτική διερεύνηση των δομικών χαρακτηριστικών των δύο εμπορικών δικτύων για να υποδηλωθούν οι ποιοτικές διαφορές που χωρίζουν τις δύο γενιές μεταναστών επιχειρηματιών στο επίπεδο της κοινωνικής τους κινητικότητας. Ο βαθμός ανάπτυξης και τα στάδια της προσωπικής διαδρομής του καθενός, οι προσωπικές πρακτικές και στρατηγικές που επέλεξαν κάθε φορά να εφαρμόσουν αντικατοπτρίζονται επίσης στα μεγέθη των περιουσιών τους. Η κοινωνική κινητικότητα μπορεί δηλαδή να διερευνηθεί μέσα από την εξέταση των τελικών αριθμητικών μεγεθών, όπως ακριβώς αποτυπώνονται στα απογραφικά δελτία που ανέλαβαν να συντάξουν οι αρμόδιοι υπάλληλοι του πολιτικού δικαστηρίου της Πέστης. Στην απογραφή της περιουσίας του Δημήτριου Μάνου που πραγματοποιήθηκε στις 24 Φεβρουαρίου του 1815 γίνεται μνεία μιας ιδιόκτητης κατοικίας (Miethaus) στο κέντρο της παλαιάς πόλης (Innenstadt) της Πέστης, ενώ καταγράφονται και αποτιμώνται τα κυκλοφορούντα στοιχεία του, όπως ενοίκια από εκμισθώσεις ελεύθερων χώρων που βρίσκονταν στην κατοικία του, απλές ή ασφαλείς απαιτήσεις, επισφαλείς απαιτήσεις καθώς και διάφορα νομίσματα. Το συνολικό ύψος της ακίνητης και κινητής περιουσίας του ανερχόταν περίπου στα 100.190 φιορίνια. Παρά την κρατική χρεοκοπία του 1811 (Bankrott), το περιουσιακό μέγεθος της οικογένειας δεν θα μπορούσε, σε καμιά περίπτωση, να θεωρηθεί αμελητέο. Οι Μάνου συγκαταλέγονταν στους πιο εύπορους έλληνες αστούς που ζούσαν και εργάζονταν όχι μόνον στην Πέστη, αλλά και στην αυβουργική πρωτεύουσα.

Η εικόνα της περιουσίας του Στέφανου Μάνου, στα τέλη της δεκαετίας του 1880, είναι τελείως διαφορετική ως προς το μέγεθος και την σύνθεσή της με εκείνη του πατέρα του. Η αγορά πολυτελών αγαθών (π.χ. ρούχων, επίπλων, πινάκων ζωγραφικής κ.ά.), οι εκμισθώσεις αστικών οικοπέδων, η οικοδόμηση και εκμετάλλευση κατοικιών, η επέκταση της έγγειας περιουσίας, καθώς και η αγορά χρηματικών τίτλων εταιρειών απηχούν αναμφισβήτητα προτεραιότητες και στρατηγικές επένδυσης που ακολουθούσαν εκπρόσωποι της εγχώριας μεγαλοαστικής τάξης. Η ενεργητική περιουσία του εκτιμήθηκε περίπου στα 1.102.952 φιορίνια, ενώ η καθαρή περιουσιακή του θέση άγγιζε τα 903.074 φιορίνια. Η σύγκριση του μεγέθους της περιουσίας του Στέφανου Μάνου με περιουσίες μελών της συγγερικής κεφαλαιοκρατίας μας βοηθά να συλλάβουμε την οικονομική δύναμή του στο

εσωτερικό της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει. Για παράδειγμα, ο μεγαλογαιοκτήμονας Gustáv Frölich, γόνος επιφανούς οικογένειας επιχειρηματιών και χρηματιστών στην Πέστη, υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες της χώρας του και διατέλεσε βουλευτής. Αποβίωσε το 1891, τρία χρόνια, δηλαδή, μετά τον θάνατο του Στέφανου Μάνου, αφήνοντας πίσω του καθαρή περιουσία ύψους 273.984 φιορινιών. Η σύγκριση μεταξύ των περιουσιών των δύο κεφαλαιούχων είναι περιττή. Η απόσταση που τις χωρίζει είναι προδήλως μακρά, γεγονός που μαρτυρεί την θέση του στην εσωτερική ιεραρχία της ανώτερης αστικής τάξης της Ουγγαρίας.

Η αξία της έγγειας περιουσίας του Στέφανου Μάνου αποτελεί το 94% της συνολικής αξίας της ενεργητικής περιουσίας του. Η αγορά ακινήτων (σπιτιών, οικοπέδων και γαιών), εντός και εκτός της ουγγρικής μητρόπολης, αποτελούσε μια σταθερή επένδυση. Οι εκμισθώσεις οικιών, καταστημάτων, αποθηκών και δωματίων συνάδουν με τις επενδυτικές πρακτικές των μεγαλοαστών της εποχής. Η σχέση του, μάλιστα, με την γη και τις κατοικίες στην Βουδαπέστη δεν προσδιοριζόταν μόνον από τις επενδυτικές του προσδοκίες, αλλά και από τον χαρακτήρα της πόλης, που βρισκόταν σε φάση εξέλιξης, ως εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο και ως πρωτεύουσα της Ουγγαρίας στην δυαδική Μοναρχία. Σύμφωνα με την απογραφή του 1891, ο Στέφανος Μάνος εμφανίζεται ιδιοκτήτης οικοπέδων και οικιών στην Πέστη στις περιοχές Βέλνáros (γερμ. Innenstadt), Erzsébetváros (γερμ. Elisabethstadt) και Józsefváros (γερμ. Josephstadt) καθώς και κάτοχος ενός λιβαδιού στην Βούδα, στην Krisztinaváros (γερμ. Christinenstadt). Στον εσωτερικό πυρήνα της πόλης, στο Βέλνáros, εξακολουθούσε να έχει στην κατοχή του το πατρικό του σπίτι, όπου και διέμενε, άλλωστε, μέχρι τον θάνατό του.

Η ακίνητη περιουσία του Στέφανου Μάνου δεν περιοριζόταν στην Βουδαπέστη. Η διασπορά της ιδιοκτησίας σε πόλεις της ιστορικής Ουγγαρίας (Nyiregyháza) και της Τρανσυλβανίας (Bábonya, Dános και Jakabfalva), έξω δηλαδή από το διοικητικό και πολιτικό κέντρο της χώρας, δηλώνει την σημασία που απέδιδε η οικογένεια στην τοποθέτηση χρημάτων σε ακίνητα που βρίσκονταν σε εύφορες περιοχές. Η σημασία της γαιοκτησίας ως συνιστώσας της αύξησης της οικονομικής ισχύος υπογραμμίζεται από τον Max Demeter Peyfuss, σε ένα άρθρο του για τους μεγαλογαιοκτήμονες αρομουνικής καταγωγής, όπου αναφέρει, μεταξύ άλλων, την τεράστια εδαφική έκταση που κατείχε η οικογένεια Μάνου στο Nyiregyháza στο Βανάτο.

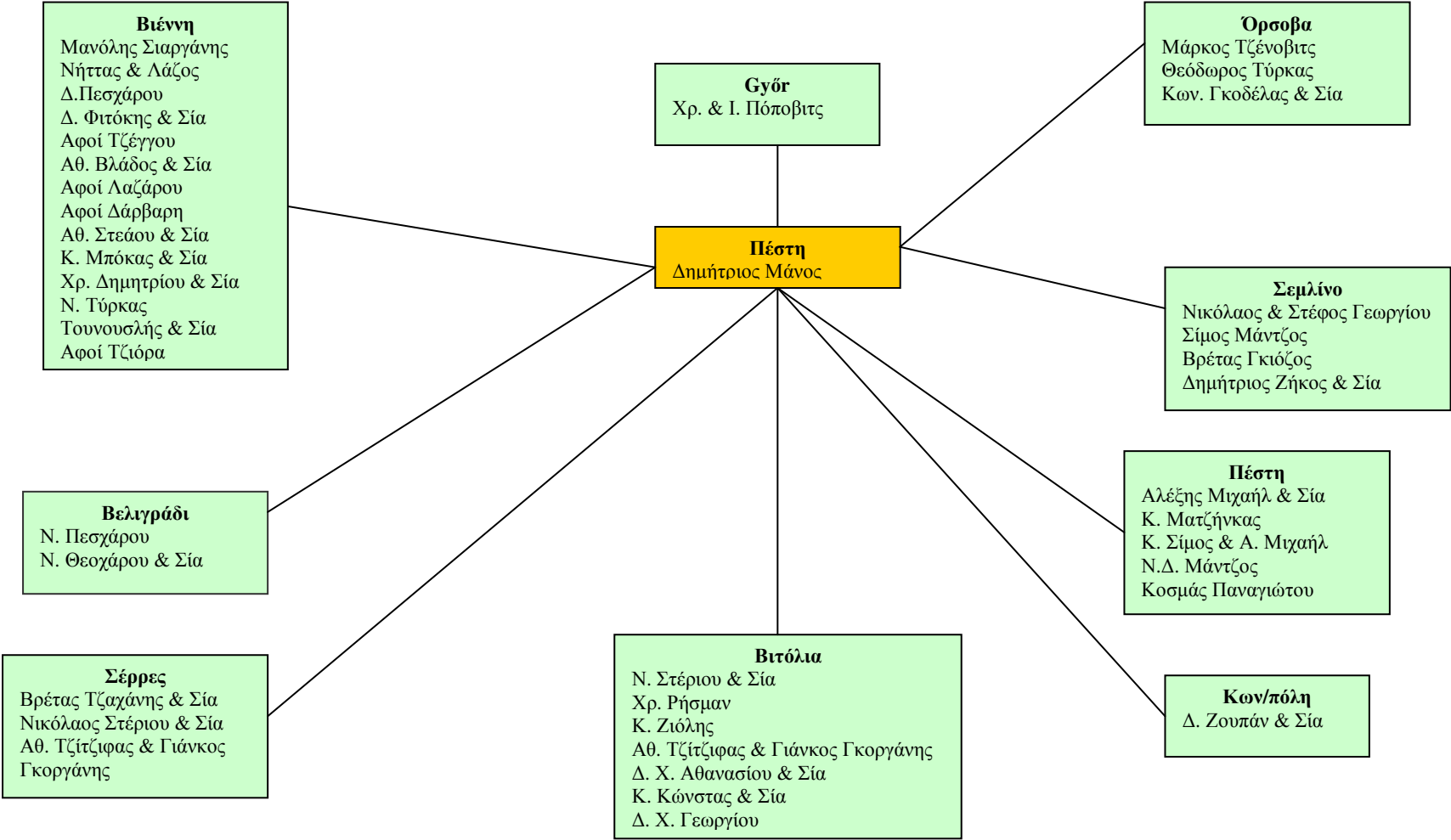
Πέραν της αγοράς σπιτιών και οικοπέδων, και της οικονομικής τους εκμετάλλευσης, ο κύκλος των επιχειρηματικών ενδιαφερόντων του Στέφανου Μάνου συμπεριλάμβανε και την συμμετοχή του σε ανώνυμες εταιρείες της Πέστης. Οι νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στην ουγγρική οικονομία μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά τον Συμβιβασμό (Ausgleich), το 1867, δεν ήταν ανεξάρτητες από τις επενδυτικές πρωτοβουλίες του Στέφανου Μάνου και την διάχυση του ατομικού του κεφαλαίου σε διάφορες επιχειρήσεις. Η μετάβαση από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό, με την αποδιάρθρωση των φεουδαλικών δομών, τον εκχρηματισμό της οικονομίας, τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών κλάδων και την ενίσχυση των χρηματοπιστωτικών θεσμών της χώρας, συνετέλεσε στην προσέλκυση του επενδυτικού του ενδιαφέροντος σε τομείς, όπως την βιομηχανία, τον τραπεζικό και ασφαλιστικό κλάδο, τον τομέα των μεταφορών. Η εικόνα του κεφαλαιούχου επιχειρηματία της εποχής συμπληρώνεται με την ιδιότητά του ως μέλους διοικητικών συμβουλίων ανώνυμων εταιρειών στην Πέστη.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να τονίσω ότι η μετάβαση των Μάνου από την οθωμανική πραγματικότητα στην θετή τους πατρίδα, την Ουγγαρία, και εν συνεχεία το πέρασμά τους από τα στενά όρια της ελληνικής παροικίας της Πέστης στην ουγγρική μεγαλοαστική ελίτ αποτυπώνονται όχι μόνο στο πεδίο της υλικής ζωής τους, αλλά και στο επίπεδο του συμβολικού τους κεφαλαίου. Ως προς το τελευταίο, τα στενά χρονικά πλαίσια μιας ανακοίνωσης δεν μας επιτρέπουν να επεκταθούμε και να μιλήσουμε για τις αισθητικές μετατοπίσεις και πολιτισμικές έξεις της οικογένειας στο νέο περιβάλλον όπου επέλεξε να ζήσει. Μπορούμε, όμως, να περιοριστούμε σε μια γενικού περιεχομένου επισήμανση, που αποτελεί ταυτόχρονα μια συνοπτική και συμπληρωματική αναφορά των όσων προηγήθηκαν. Ο Δημήτριος Μάνος ανήκει σ' εκείνη την περίπτωση μετανάστη εμπόρου, του οποίου η ενσωμάτωση στην νέα κοινωνία υποδοχής ήταν μερική και αργή.

Η εγγραφή του μεταναστευτικού υποκειμένου στον οικονομικό ιστό της τοπικής κοινωνίας, στο πλαίσιο των νέων πολιτικών και νομικών δεδομένων, που προέκυψαν από την πολιτογράφηση του και την απόκτηση της ουγγρικής υπηκοότητας, και μεν αποτελεί σημαντική εξέλιξη στην πορεία της οικογένειας προς την κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση, δεν αρκούσε όμως για να την καταστήσει αδιάσπαστο μέλος της κυρίαρχης εθνικής ομάδας (των Μαγυάρων) και να την εκτινάξει στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας της Ουγγαρίας. Αντιθέτως, η διαπαιδαγώγηση του Στέφανου Μάνου με βάση τα πολιτισμικά πρότυπα και τις παιδευτικές αξίες που

υιοθετούσε η οικονομική αστική τάξη (Wirtschaftsbürgertum) της Κεντρικής Ευρώπης αποτελούσε απαραίτητη αποσκευή για κοινωνική άνοδο. Η φοίτησή του στο πανεπιστήμιο της Πέστης, η συμμετοχή του στην πολιτική ζωή της νέας του πατρίδας – από την θέση του συμβούλου στο Υπουργείο Οικονομίας το 1848 έως την ένταξή του στο κόμμα του Deák Ferenc – καθώς και ο επενδυτικός προσανατολισμός του στον μεταποιητικό, εμπορικό, ασφαλιστικό και χρηματοπιστωτικό τομέα, αλλά και η πάγια πρακτική επένδυσης σε ακίνητα καταδεικνύουν τον βαθμό του εκμαγαριασμού και την μεγαλοαστική του ταυτότητα. Σε αυτήν την εξέλιξη συνέβαλαν, μεταξύ άλλων, και οι γαμήλιες στρατηγικές που εφάρμοξε η οικογένεια, κυρίως από την δεύτερη γενιά και εφεξής, που, σε αντίθεση με την πρώτη γενιά, επέλεγε να κινείται έξω από τα στενά όρια της κοινοτικής συσσωμάτωσης και του αστικού περιβάλλοντος της Πέστης, ευνοώντας την εξωστρέφεια μέσα από κοινωνικές επιγαμίες με μέλη ευπόληπτων και ισχυρών οικογενειών που ανήκαν στα ανώτερα στρώματα της αστικής και γαιοκτητικής τάξης της ουγγρικής κοινωνίας.

Σχεδιάγραμμα I
Εμπορικό Δίκτυο Δημήτριου Μάνου (1802-1810)

Σχεδιάγραμμα II
Εμπορικό Δίκτυο της Εταιρείας «Μάντζος & Μάνος» (1847-1852)

